

ВПЛИВ ТЕМПЕРАМЕНТУ НА ЗАСВОЄННЯ ЗНАТЬ, УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

THE INFLUENCE OF TEMPERAMENT ON THE ACQUISITION OF KNOWLEDGE, SKILLS, AND ABILITIES IN OLDER PRESCHOOL CHILDREN

Метою статті є обґрунтування теоретичних основ та експериментальне дослідження впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку.

Розкриваються поняття та типи темпераменту, обґрунтовуються основні індивідуально-психологічні характеристики дітей старшого дошкільного віку, розглядається взаємозв'язок між темпераментом дітей старшого дошкільного віку та засвоєнням знань, умінь, навичок через вивчення впливу на ці процеси пам'яті, уваги, мислення. Темперамент визначається як сукупність індивідуальних рис, які визначають динаміку та емоційні аспекти поведінки людини, її діяльності, спілкування, та включає у себе всі вроджені характеристики особистості, що є більш стабільними порівняно з іншими психологічними рисами. Комбінація зазначених рис має певну закономірність, утворюючи структуру, яка описує темперамент. Зазначається, що перші ознаки певного типу темпераменту відображаються вже в дошкільному віці. Вихователі, які працюють із дітьми старшого дошкільного віку, урахувують індивідуально-психологічні особливості дітей та допомагають контролювати свій темперамент, який може мати холеричний, сангвінічний, меланхолічний чи флегматичний типи. Розглядаються методи діагностики темпераменту, які можуть бути використані педагогами та психологами для більш глибокого розуміння індивідуальних відмінностей дітей. Основна увага у статті акцентується на експериментальному дослідженні впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку. На основі результатів дослідження пропонуються рекомендації щодо адаптації освітнього процесу до різних типів темпераменту, зокрема як належно організувати навчальну діяльність, щоб урахувувати індивідуальні темпи засвоєння інформації та рівень активності кожної дитини. Крім цього, підкреслюється важливість спостереження за поведінкою дітей та її корекції, зважаючи на темпераментальні особливості, що може сприяти гармонійному розвитку особистості та підвищенню ефективності освітнього процесу. Зазначається, що врахування темпераменту дітей є важливим елементом підходу до індивідуалізації навчання, що сприяє не лише розвитку когнітивних здібностей, а й формуванню позитивних соціальних та емоційних навичок.

Ключові слова: старший дошкільний вік, темперамент, знання, вміння, навички,

пам'ять, увага, мислення, сангвінік, холерик, меланхолік, флегматик.

The aim of the article is to substantiate the theoretical foundations and conduct an experimental study on the impact of temperament on the acquisition of knowledge, skills, and abilities in older preschool children.

The article explores the concepts and types of temperament, substantiates the main individual psychological characteristics of older preschool children, and examines the relationship between the temperament of older preschool children and the acquisition of knowledge, skills, and abilities by studying the influence of memory, attention, and thinking on these processes. Temperament is defined as a set of individual traits that determine the dynamics and emotional aspects of a person's behavior, activities, and communication, encompassing all innate characteristics of personality that are more stable compared to other psychological traits. The combination of these traits follows a certain pattern, forming a structure that describes temperament. It is noted that the first signs of a specific temperament type are reflected as early as preschool age. Educators working with older preschool children consider the individual psychological characteristics of the children and help them manage their temperament, which may be choleric, sanguine, melancholic, or phlegmatic in type.

The article discusses methods for diagnosing temperament that can be used by educators and psychologists to gain a deeper understanding of children's individual differences. The article primarily focuses on an experimental study of the impact of temperament on the acquisition of knowledge, skills, and abilities in older preschool children. Based on the research results, recommendations are provided for adapting the educational process to different types of temperament, specifically on how to properly organize learning activities to consider the individual pace of information assimilation and the activity level of each child. Additionally, the importance of observing and adjusting children's behavior in accordance with their temperamental characteristics is emphasized, as this can contribute to the harmonious development of personality and enhance the effectiveness of the educational process. It is noted that taking children's temperament into account is an important element of the individualized learning approach, which contributes not only to the development of cognitive abilities but also to the formation of positive social and emotional skills.

Key words: older preschool age, temperament, knowledge, skills, abilities, memory, attention, thinking, sanguine, choleric, melancholic, phlegmatic.

УДК 159.9.068.41
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.64.5>

Астремська І.В.

д.психол.н.,
в.о. професора кафедри психології
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Резнік Н.О.

студентка VI курсу за спеціальністю
053 – Психологія
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили

Постановка проблеми у загальному вигляді. Віковий період старшого дошкільного віку є критичним для формування базових знань, умінь і навичок, що створюють фундамент для подальшого навчання у школі.

Проте успіх цього процесу залежить не лише від учителів і створеного ними сприятливого освітнього та розвивального середовища, а й від індивідуальних психологічних характеристик дитини, таких як її темперамент. Нау-

ково доведено, що особливості темпераменту впливають на різні аспекти діяльності особистості, включаючи навчально-пізнавальну діяльність. Розуміння впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей може допомогти педагогам та батькам більш ефективно адаптувати навчальні методики та підходи до індивідуальних потреб кожної дитини. Це сприяє не лише кращому засвоєнню матеріалу, а й гармонійному психоемоційному розвитку дітей.

Таким чином, для забезпечення оптимальних умов для засвоєння знань, умінь та навичок у дітей старшого дошкільного віку необхідно враховувати особливості їхнього темпераменту. Засвоєння знань, умінь і навичок є головним завданням реалізації концептуальних освітніх документів, зокрема базового компонента дошкільної освіти, який визначає основні напрями розвитку дошкільної освіти. Вивчення впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку є важливим кроком до створення індивідуалізованих та ефективних навчальних програм, що враховують психологічні особливості кожної дитини. Це сприяє не лише академічному успіху, а й загальному розвитку дитини, забезпечуючи їй комфортні умови для навчання та гармонійного розвитку.

Метою статті є обґрунтування теоретичних основ та експериментальне дослідження впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор.

Дослідження темпераменту у дітей старшого дошкільного віку є важливим компонентом розуміння їхнього психологічного розвитку та навчальних можливостей. Темперамент визначає емоційні, поведінкові та когнітивні реакції дитини на різні життєві ситуації. Знання про темперамент допомагає виявити індивідуальні особливості кожної дитини, що є критичним для розроблення ефективних освітніх стратегій. Темперамент як провідну індивідуально-психологічну особливість особистості розглядали у своїх дослідженнях такі науковці, як Т.М. Васецька, І.С. Вітенко, Т.І. Вітенко, Ю.Я. Деркач, Л.В. Долинська, Х.І. Зварич, М.А. Козігора, З.В. Огороднійчук, Р.В. Павелків, О.В. Скрипченко.

Дослідники І.С. Вітенко та Т.І. Вітенко розуміють темперамент як сукупність індивідуальних характеристик, які визначають динамічні та емоційні аспекти поведінки, діяльності та спілкування людини. У темпераменті проявляються всі вроджені особливості особистості, які є більш стійкими порівняно з іншими психологічними рисами [1, с. 90].

Період дошкільного віку є ключовим для формування основних знань, умінь та навичок, що стають базисом для подальшого навчання і розвитку. Увага до особливостей розвитку в цьому віковому етапі дає змогу створити оптимальні умови для успішного засвоєння інформації та сприяє гармонійному розвитку особистості дитини. Значну роль у дослідженні дошкільного віку як важливого етапу в розвитку дитини відіграли наукові напрацювання К.В. Гюлеча, Н.М. Дубравської, К.М. Єсавелюка, О.В. Канарової, О.М. Паламарчука, В.М. Пасічник, Ю. Тарасенко, Т.В. Яценко та ін.

Темперамент дитини відіграє важливу роль у її поведінці, навчанні та взаємодії з оточуючими. Розуміння типів темпераменту допомагає вихователям та батькам краще зрозуміти індивідуальні потреби та особливості кожної дитини. У дітей дошкільного віку зазвичай виділяють чотири основні типи темпераменту: сангвінік, холерик, флегматик та меланхолік, які є предметом дослідження у працях Т.В. Дуткевич, І.В. Романчука, В.М. Пасічника, Л.М. Пиліпка, Ю.Ю. Сороки тощо. Розуміння та врахування цих типів темпераменту дають змогу створити сприятливі умови для розвитку кожної дитини, допомагаючи їй максимально реалізувати свій потенціал та гармонійно взаємодіяти з оточуючим світом.

Розуміння того, як індивідуальні особливості дитини впливають на її навчальний процес, дає змогу створити більш ефективні методи навчання та виховання. Темперамент визначає не лише поведінкові реакції дитини, а й її здатність до концентрації, рівень мотивації та способи взаємодії з педагогами та однолітками.

Таким чином, подальше дослідження впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок є важливим кроком до створення індивідуалізованого та ефективного підходу до навчання дітей старшого дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожна людина має свої індивідуально-психологічні особливості, які впливають на її дії та поведінку. До цих характеристик належать здібності, характер і темперамент. Вони визначають успішність або неуспішність навчальної діяльності та міжособистісного спілкування. Важливу роль у структурі цих індивідуально-психологічних особливостей відіграє темперамент [5, с. 10].

Темперамент – це сукупність індивідуальних рис, які визначають динаміку та емоційні аспекти поведінки людини, її діяльності та спілкування. Він включає усі вроджені характеристики особистості, що є більш стабільними порівняно з іншими психологічними рисами. Комбінація цих рис не випадкова, а має певну закономірність, утворюючи структуру, яка описує темперамент. Знання особливостей

темпераменту дає змогу застосувати індивідуальний підхід до кожної дитини та спланувати її індивідуальну освітню траєкторію. Учені виділяють такі основні типи темпераменту: сильний урівноважений рухливий, сильний урівноважений інертний, сильний неурівноважений (із переважанням процесу збудження), слабкий [1, с. 90].

Сучасні дослідження особистості дитини охоплюють різні напрями вивчення фізіологічних, психічних та індивідуальних рис, властивостей та характеристик. Вивчаючи формування та розвиток поведінкової та інтелектуальної сфер особистості, учені зазначають значний вплив темпераменту на ці процеси. У сучасних науково-психологічних дослідженнях підкреслюється, що темперамент є механізмом, який визначає особливості динаміки поведінки дитини. Не всі психічні властивості й психологічні особливості, притаманні дорослим, спостерігаються у дитячому віці. Підвищена збудливість та інтенсивність життєвих реакцій у немовлят можуть проявлятися у плачі та крику, а у 2,5 роки – в агресивності. Тривожність може розвиватися у дошкільнят через здатність усвідомлювати загрози навколишнього середовища. Ці процеси зумовлені як загальними закономірностями розвитку вищої нервової діяльності та психіки дитини, так і специфічними закономірностями формування кожного типу нервової системи [13].

Перші ознаки певного типу темпераменту можна помітити вже в дошкільному віці. Старший дошкільний вік – це період дитинства, що передує шкільному навчанню, зазвичай охоплюючи віковий діапазон від 5 до приблизно 6–7 років. У цей час відбувається інтенсивний розвиток фізичних, когнітивних та емоційно-соціальних змін у дітей. Діти активно досліджують навколишній світ, розвивають різні навички та соціальні вміння через гру та взаємодію з оточенням [6, с. 39].

У дітей проявляються домінуючі індивідуальні психологічні риси, які свідчать про їх приналежність до конкретного типу темпераменту. Як стверджує М. Козігора, урахування особливостей темпераменту особистості впливає на результативність та успішність її навчання [7, с. 136]. Темперамент дитини є одним із ключових орієнтирів для здійснення диференційованого підходу до виховання. Це передбачає варіативне використання педагогом цілісної системи засобів, форм, методів та прийомів виховної роботи з урахуванням індивідуальних відмінностей кожної дитини [8].

Протягом дошкільного віку можна помітити такі зміни темпераменту:

- а) зміна окремих його властивостей;
- б) ускладнення його структури;
- в) зміна типу темпераменту загалом (у дітей раннього віку).

Фізіологічною передумовою цих змін є висока пластичність нервової системи дітей. Тип вищої нервової діяльності продовжує формуватися, нервові процеси залишаються лабільними, їхня сила недостатньо виражена, а коркове гальмування розвинене не повністю. Це зумовлює високу чутливість типу нервової системи до різних впливів. Психологічними передумовами змін у темпераменті є підвищена вразливість дітей, їх схильність до наслідування, а також те, що темперамент ще недостатньо сформований рисами характеру [13].

Згідно з ученням І.П. Павлова про вищу нервову діяльність, яка характеризується силою процесів збудження і гальмування, а також їх урівноваженістю та рухливістю, можна виділити чотири типи вищої нервової діяльності, притаманні всім людям. У дошкільному віці ці типи мають свої особливості [9].

Сильний неурівноважений тип нервової системи характеризується значним збудженням і менш вираженим гальмуванням, що відповідає холеричному темпераменту. Дитина з холеричним темпераментом проявляє підвищену збудливість та активність. Вона здатна займатися різними справами з ентузіазмом, але часто не завершує їх до кінця через необережність і швидку втому від однотипних занять. Це може ускладнити процес формування відповідальності та наполегливості. Тому важливо зміцнювати процеси самоконтролю у такої дитини, перенаправляти її енергію на корисну і досяжну діяльність. Таким дітям необхідні підтримка, постійне надихання та розвиток усвідомлення ситуацій.

Сильний урівноважений тип нервової системи відповідає сангвінічному темпераменту. Дошкільники із сангвінічним темпераментом є активними, товаришескими і легко адаптуються до змін умов. Їхні особливості вищої нервової діяльності чітко проявляються в дитячому садку: вони життєрадісні, швидко знаходять собі друзів, із зацікавленістю втягуються в життя групи і активно беруть участь у заняттях та іграх.

Флегматичному темпераменту дошкільників відповідає сильний урівноважений, інертний тип нервової системи. Діти з флегматичним темпераментом є спокійними, терплячими, завершують початі справи і мають рівне ставлення до оточуючих. Загалом такі діти не створюють проблем, але іноді вони не завжди можуть працювати у тому ж ритмі, що й решта групи. Хоча стриманість і розважливість флегматичних дітей є позитивними якостями, їх можна помилково сприймати як байдужість, апатію або безініціативність.

Слабкий тип нервової системи характеризується обмеженою здатністю до збудження і гальмування, а також високим рівнем гальмування або обмеженою рухливістю. Цей тип від-

повідляє меланхолійному темпераменту. Діти з меланхолійним темпераментом у дошкільному віці часто є нетовариськими, замкнутими, дуже вразливими й чутливими. За вступу в дитячий садок вони можуть довго не звикати до нового середовища та колективу дітей, можуть плакати та сумувати. У деяких випадках ці переживання можуть впливати навіть на фізичний стан дитини: втрата ваги, порушення апетиту та сну. Не лише педагоги, а й медичний персонал і родина повинні надавати таким дітям особливу увагу, створювати умови, що сприяють позитивним емоціям.

Властивості нервової системи дошкільників рідко можна класифікувати як один із класичних типів вищої нервової діяльності. Зазвичай індивідуальна психіка виявляє власний варіант динаміки нервових процесів. Деякі вчені стверджують, що окремі властивості темпераменту можуть змінюватися протягом життя, але тип темпераменту залишається сталим, оскільки він визначений вродженим типом нервової системи. Інші дослідники вважають, що темперамент не є постійною характеристикою особистості і може змінюватися залежно від умов життя та виховання [13].

Вихователям, які працюють із дітьми старшого дошкільного віку, необхідно враховувати вплив темпераменту на їхні пізнавальні інтереси та використовувати комплексний і добре продуманий підхід, що включає різноманітні засоби, форми та методи навчання. Розуміння педагогами індивідуально-психологічних особливостей дітей допомагає визначити особливості їхньої поведінки та дає можливість правильно підбирати способи, методи, засоби та форми роботи на заняттях. Зокрема, для сприяння засвоєнню знань, умінь і навичок холериками та сангвініками доцільно використовувати дидактичні ігри, схеми, таблиці, ілюстрації, аудіо- та відеозаписи та інші засоби навчання, тобто застосовувати швидкі й динамічні форми занять. А для ефективного засвоєння знань, умінь і навичок меланхоліками та флегматиками слід використовувати схеми, таблиці, малюнки, презентації, а головне – детально та глибоко пояснювати новий матеріал і використовувати роздаткові матеріали для опитування (індивідуальні картки із завданнями) [2, с. 15].

Під час формування знань, умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку необхідно враховувати, що темперамент дитини впливає на ступінь і характер впливу як зовнішніх, так і внутрішніх умов на її діяльність. Тому одним зі способів адаптації темпераменту до вимог діяльності є формування індивідуального стилю роботи. Особливості типу темпераменту починають проявлятися вже з раннього дитинства. Отже, вихователям, які працюють із дітьми старшого дошкільного віку, слід ура-

ховувати ці особливості і навчати дітей контролювати свій темперамент [7, с. 137].

Отже, тип темпераменту впливає на засвоєння знань і навичок у дітей старшого дошкільного віку. Тому під час роботи з холериками та сангвініками необхідно створювати динамічне і швидке навчальне середовище, а для флегматиків і меланхоліків слід враховувати їх повільний темп засвоєння матеріалу та складність переключення уваги.

Для підтвердження теоретичних основ було проведено експериментальне дослідження впливу темпераменту на засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку. Дослідженням було охоплено 20 дітей старшого дошкільного віку. Дослідження проводилося у співпраці з вихователями та практичним психологом закладу дошкільної освіти.

Робота з визначення темпераменту у дітей включає такі напрями, як: спостереження за дитиною в різних ситуаціях і настроях, аналіз її реакцій на стрес, нові соціальні контакти та зовнішні подразники; опитування батьків про дитину та опитування вихователів про її діяльність і поведінку. Метою спостереження за поведінкою дітей було фіксування психологічних фактів у повсякденних умовах та визначення типу темпераменту дітей старшого дошкільного віку.

Для визначення індивідуально-типологічних особливостей дітей і врахування їх батьками під час спілкування й організації різних видів активностей було використано опитувальник для батьків «Оцінка типів темпераменту дитини». Під час опитування вихователів поставлені питання, що стосувалися поведінки дитини у групі, її взаємодії з іншими дітьми у групі та реакції дитини на нові ігри.

Для визначення рівня засвоєння знань, умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку було вибрано такі діагностичні показники, як пам'ять, мислення та увага.

Для діагностики розвитку пам'яті було застосовано методику «Картинки» (З. Істоміна), яка спрямована на оцінку обсягу короткочасної й довготривалої зорової пам'яті дитини [10]. Для визначення особливостей уваги було використано методику «Постав значки у фігурках» (за Р.В. Павелків, О.П. Цигипало), за якою було діагностовано рівень розвитку переключення та розподілу уваги [12]. Із метою діагностики вміння здійснювати операції аналізу та синтезу було вибрано методику «Склади малюнок» (за Р.В. Павелків, О.П. Цигипало) [12]. Для оцінювання здатності старших дошкільників здійснювати узагальнення, групування та класифікацію було використано тест «Класифікація» (за О.О. Дедовим) [3], а для визначення рівня наочно-образного мислення – методику «Нісенітниця» [4].

За результатами проведеного спостереження за дітьми в різних ситуаціях, опитування

батьків про дитину та опитування вихователів про її діяльність і поведінку визначено, що в аналізованій вибірці переважають дошкільники із сангвінічним (40%) і флегматичним (35%) типами темпераменту.

Результати дослідження уваги дітей дошкільного віку за методикою «Постав значки у фігурках» показали, що у дошкільників переважають середній та низький рівні переключення та розподілу уваги, адже у дошкільному віці дитині важко контролювати цю здатність, діти у цьому віці часто проявляють хаотичність, швидко переключаються з одного предмета на інший, переходять з одного виду діяльності на інший, часто не завершивши попередній етап виконання роботи.

Отримані результати діагностики розвитку пам'яті за методикою «Картинки» серед дітей старшого дошкільного віку свідчать про високий рівень розвитку короточасної й довготривалої зорової пам'яті. Опрацювання результатів діагностики вміння здійснювати операції аналізу та синтезу за методикою «Склади малюнок» дає змогу стверджувати, що невелика кількість дітей старшого дошкільного віку характеризується сформованістю умінь здійснювати операції аналізу та синтезу на дуже високому й високому рівнях. За результатами опитування за методикою «Класифікація» можна стверджувати, що діти старшого дошкільного віку мають однаково різноманітний рівень (високий – 30%, достатній – 35%, низький – 35%) сформованості здатності здійснювати узагальнення, групування та класифікацію.

Результати дослідження рівня сформованості наочно-образного мислення за методикою «Нісенітниця» показали, що лише у двох дітей із 20 зафіксовано перший (найвищий) рівень розвитку наочно-образного мислення, тобто такі діти правильно оцінюють зображувану ситуацію, роблять відповідні самостійні судження й узагальнення. У половини дітей сформований третій рівень розвитку наочно-образного мислення, тобто такі діти самостійно не можуть оцінити правильно й узагальнено ситуацію.

Серед особливостей розвитку критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку можна виділити таке: лише незначна кількість дітей цього віку володіє навичками аналізу та синтезу на дуже високому чи високому рівні. Багато дітей мають низький або дуже низький рівень розвитку цих навичок. Окрім того, значна частина дітей має низький або дуже низький рівень здатності до узагальнення, групування та класифікації. Більшість дітей також стикається з труднощами у розвитку наочно-образного мислення.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, експериментальне дослідження

дало змогу перевірити взаємозв'язок між темпераментом дітей старшого дошкільного віку та засвоєнням знань, умінь, навичок через вивчення впливу на ці процеси пам'яті, уваги, мислення.

Дітям старшого дошкільного віку із сангвінічним типом темпераменту притаманні середній і низький рівні переключення й розподілу уваги, високий рівень розвитку зорової пам'яті, сформованість умінь здійснювати операції аналізу та синтезу на дуже високому й високому рівнях, високий і достатній рівні сформованості здатності здійснювати узагальнення, групування та класифікацію, високий рівень розвитку наочно-образного мислення.

Діти з холеричним типом темпераменту мають низький рівень переключення й розподілу уваги, середній рівень розвитку зорової пам'яті, сформованості умінь здійснювати операції аналізу та синтезу на дуже високому й високому рівнях, достатній рівень сформованості здатності здійснювати узагальнення, групування та класифікацію, високий рівень розвитку наочно-образного мислення.

Дошкільники з флегматичним темпераментом продемонстрували високий рівень переключення й розподілу уваги, низький рівень розвитку зорової пам'яті, низький рівень сформованості умінь здійснювати операції аналізу та синтезу, середній рівень сформованості здатності здійснювати узагальнення, групування та класифікацію, низький рівень розвитку наочно-образного мислення.

Старші дошкільники з меланхолічним типом темпераменту проявили низький і дуже низький рівні переключення й розподілу уваги, низький рівень розвитку зорової пам'яті, низький рівень сформованості умінь здійснювати операції аналізу та синтезу, середній рівень сформованості здатності здійснювати узагальнення, групування та класифікацію, низький рівень розвитку наочно-образного мислення.

Отже, тип темпераменту дітей старшого дошкільного віку впливає на їхню увагу, мислення, пам'яті, тобто ті показники, які забезпечують продуктивне засвоєння ними знань, умінь і навичок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вітенко І.С., Вітенко Т.І. Основи психології. 2-е вид., перероб. і доп. Вінниця : Нова книга, 2008. 256 с.
2. Васецька Т.М. Психологічні особливості впливу темпераменту на формування індивідуального стилю учбової діяльності молодших школярів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2000. 21 с.
3. Дєдов О.О. Діагностика готовності дітей до школи. Хотин, 2014. 194 с.

4. Діагностика розвитку мислення у дітей у віці від 3 до 6 років. URL: http://psychologis.com.ua/diagnostika_razvitiya_myshleniya_u_detey_v_vozraste_ot_3_do_6_let_zadaniya.htm_(дата звернення: 10.07.2024).
5. Журов В.В. До питання розвитку особистості дитини. *Психолог*. 2010. № 38/422. С. 8–11.
6. Забродський М.М. Основи вікової психології : навчальний посібник. Тернопіль : Богдан, 2003. 112 с.
7. Козігора М.А. Вплив темпераменту молодшого школяра на успішність навчальної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2019. Вип. 71. С. 136–140.
8. Кузьменко В.У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років : монографія. Київ : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. 354 с.
9. Максименко С.Д. Вчення І.П. Павлова про вищу нервову діяльність. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 38. С. 7–17.
10. Методики діагностики пам'яті. URL: <https://studfile.net/preview/8993745/page:7/>_(дата звернення: 10.07.2024).
11. Павелків Р.В. Дитяча психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2008. 432 с.
12. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 296 с.
13. Пиліпко Л.М. Розвиток наукових поглядів на психологію темпераменту дітей дошкільного віку. *Вісник психології і педагогіки*. Вип. 5. URL: <https://www.psyh.kiev.ua/>